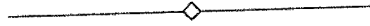

بحر الفضائل
فى منافع الافاضل

تقدیم به یکی از ستونهای بنیادی
زبان‌شناسی نوین ایران
استاد دکتر علی‌اشرف صادقی

برگزیده‌ای از آثار مشور و منظوم ایران را در
"گنجینه گذشته و آینده فرهنگ و ادب ایران"
به نشانی www.m-afshar.net مطالعه فرمایید

حکرافضائل فی منافع الافاضل

تألیف

محمد بن قوام بن رستم بدرخزانه ای بکری بلخی

(به سال ۷۹۵ هجری قمری)

بصحیح

سیرهاشم محدث

تهران ۱۳۹۴

سرشناسه	: بدر خزانه‌ای بکری بلخی، محمدبن قوام‌بن رستم، قرن ۸ -
عنوان و پدیدآور	: بحرالفضایل فی منافع الافاضل / محمدبن قوام‌بن رستم بدر خزانه‌ای بکری بلخی؛ مصحح میرهاشم محدث.
مشخصات نشر	: تهران: انتشارات دکتر محمود افشار یزدی، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	: سی و دو + ۵۶۷ ص. مصور، نمونه
فروست	: انتشارات دکتر محمود افشار: ۱۸۲؛
شابک	: گنجینه قلمرو زبان فارسی و ادبیات دری: ۴۵ 978-600-5942-45-3
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیپا
یادداشت	: واژه‌نامه.
موضوع	: فارسی - واژه‌نامه.
موضوع	: فارسی - اصطلاح‌ها و تعبیرها - واژه‌نامه.
شناسه افزوده	: محدث، میرهاشم (۱۳۳۱ - ، مصحح)
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۴ ب۳ب۴/ب۴ ۲۹۵۴ PIR
رده‌بندی دیوبی	: فا ۳۴
شماره کتابخانه ملی	: ۴۰۰۷۰۹۶

نام کتاب	: بحرالفضایل فی منافع الافاضل
نویسنده	: محمدبن قوام‌بن رستم بدر خزانه‌ای بکری بلخی
تصحیح	: میرهاشم محدث
ناشر	: انتشارات دکتر محمود افشار
شماره انتشار	: ۱۸۲
شماره گنجینه قلمرو زبان فارسی و ادبیات دری	: ۴۵
شمارگان	: ۵۰۰
پردازندگان نشان موقوفه: طراحى مرتضى ممیز، خط از محمد احصائی	
آماده‌سازی فنی	: بیوک رضائی (انتشارات ثریا)
چاپ	: چاپخانه ترانه
صحافی	: سیدین
نوبت چاپ	: اول
سال چاپ	: ۱۳۹۴
بها	: ۴۰۰۰۰ تومان
حق چاپ برای ناشر محفوظ است	

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۹۴۲-۴۵-۳ ISBN 978-600-5942-45-3

کنجینه قلم و زبان فارسی و ادبیات دری

۴۵

مجموعه آثار ادبی و تاریخی
موقوفات دکتر محمود افشار زدی

شماره ۱۸۲

هیأت گزینش کتاب و جوایز*

دکتر سید مصطفی محقق داماد - دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی

دکتر ژاله آموزگار - کاوه بیات - دکتر جلال خالقی مطلق

دکتر محمود امیدسالار - دکتر حسن انوری - دکتر فتح الله مجتبائی

* درگذشتگان:

دکتر یحیی مهدوی - دکتر جواد شیخ الاسلامی - دکتر اصغر مهدوی - دکتر سید جعفر شهیدی -

ایرج افشار

شورای تولیت

متولیان مقامی

رئیس مجلس - رئیس دیوان عالی کشور - وزیر فرهنگ (وزیر آموزش و پرورش) - وزیر بهداری (وزیر بهداشت و درمان و آموزش پزشکی) - رئیس دانشگاه تهران، یا معاونان اول هریک از این پنج مقام (طبق ماده ۲ و قفنامه)

* متولیان منصوص و منسوب

دکتر سید مصطفی محقق داماد (رئیس شورا) - دکتر علیمحمد میر (جانشین: دکتر احمد میر، بازرس) - دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی (جانشین: دکتر محمد اسلامی) - مهربانو دکتر افشار (دبیر شورا - جانشین: پروین صالح) - ساسان دکتر افشار - آرش افشار (بازرس)

هیأت مدیره (منتخب شورای تولیت)

دکتر سید مصطفی محقق داماد رئیس هیأت مدیره (از شورای تولیت)
ابراهیم ابراهیمی نایب رئیس هیأت مدیره (از شورای تولیت)، معاون قضائی دیوان عالی کشور
امیر حسینی مظهري مدیرعامل
صمد محمودی بافتوت خزانه دار، حسابدار
دبیر حمیدرضا افسری

*

مسؤول انتشارات کریم اصفهانیان

* درگذشتگان

اللهیار صالح - حبیب الله آموزگار - دکتر محمدعلی هدایتی - دکتر مهدی آذر - دکتر یحیی مهدوی - مهندس نادر افشار - دکتر جواد شیخ الاسلامی - دکتر اصغر مهدوی - ایرج افشار - ریاست هیئت مدیره: دکتر سید جعفر شهیدی (از سال ۱۳۶۳ تا ۱۳۸۳).

اعضای پیشین

دکتر جمشید آموزگار - دکتر منوچهر مرتضوی - بهروز افشار یزدی.

بنام پروردگار یادداشت و اوقف

اول : طبق ماده ۲۳ و قفسه اول مورخ یازدهم ۱۳۳۷ هـ. ش. (....) در آمد باید صرف ترجمه و تألیف و چاپ کتب رسالات که با هدف این موقوفات موافق باشد و همچنین بنگل به مجله آینده در صورت احتیاج و احتمالاً دادن جوایز به نویسندگان بشیخ دستور این قفسه گردد (....)

دوم : هدف اساسی این بنیاد فی طبق ماده ۲۵ و قفسه (....) تعمیر زبان فارسی و تحکیم حدت فی در ایران میباشد. بنابراین کتبی که با بودجه این موقوفات منتشر شود باید مربوط به لغت و دستور و ادبیات فارسی و جغرافیای تاریخی و تاریخ ایران باشد. کتب کلاسیکی مدارس عمومی نباید با درآمد این موقوفات چاپ شود (....)

سوم : طبق ماده ۲۶ (مقداری از کتب رسالات چاپ شده با بودجه این موقوفات باید بطور هدیه و بنام این موقوفات به مؤسسات فرهنگی، کتابخانه و مراکز علمی عمومی ایران خارج و بعضی از دانشمندان ایران منتشر شود و دستاورد شود (....))

چهارم : چون نظر بازگانی در انتشارات این موقوفات نیست تا حدی گل یان هم جایز است طبق ماده ۲۷ و قفسه پنج هیچ کتاب رساله نباید کمتر از قیمت تمام شده و همچنین سلفی زانند از بهای تمام شده با افزایش صدی ده تا بیست قیمت گذاری شود (....) این افزایش ۲۵ درصد بواسطه حداقل فی الزمه فرزندگان و غیره نیست که برای پست غیر معمول شود از کتاب فروشان تقاضا داریم که در این امر خیرگی که با اجزیه تجارتی ندارد با ما برای تشریح کسایمانند.

پنجم : براساس موافقت نامه دوم مورخ ۱۳۵۲، ۴، ۱۲ که میان اوقف و دانشگاه طهران به امضا رسید، قسمتهای مهمی از رقبات مانده جایگاه سازمان ثبت نامه و املاک مؤسسه باستان شناسی بطور رایگان دانشگاه طهران گردان شده و رقبات دیگری هم با درآمد آنها طبق ماده دوم برای اجرای مفاد و قفسه که از جمله جارت از دادن جوایز ادبی و

تکثیر تاریخی و لغوی راجع به ایران در استثنای کتب درسی، می باشد در اختیار دانشگاه تهران قرار میگیرد
وصول نموده و بنام این موقوفات احاطه و نشر گردد.

ششم : چون طبع حدود ۳۴ مراثت نامه نامبرده مقرر شده است که از طرف ریاست دانشگاه غیر از متولیان
این موقوفات که از طرف اوقف بصورت یکمذ اشعارت بنیاد معین شده باشد برای سرپرستی او
امور جزو نشر کتاب انتخاب شود. در ریاست دانشگاه آقای ایرج افشار که از متولیان شورای است
است از طرف اوقف نیز بصورت یکمذ نامبرده معین شده بسمت سرپرست انتخاب برقرار نمودند.

هفتم : چون مجازنده این بطور بواسطه گذرین ۸۶ سال شمسی، از این پس نتوانیم توانست به سرپرستی
این کار بپردازیم، از این پس تمام اختیارات خود را در انتخاب تألیف و ترجمه و خرید کتب و غیره بفرزند
ارشد خود ایرج افشار واگذار کردم. درین چند سال اخیر بهم که ده جلد از تألیفات خودم از طرف
موقوفات بطبع رسیده با کوشش سرپرستی می بوده است. کسانی که مایل به همکاری در تألیف یا
ترجمه و نشر کتاب هستند میتوانند با مراجع کنند. تنها شرط کار موافق بودن تألیف و ترجمه با همگان
این بنیاد یعنی ترقی ملت و کشور و تعمیم زبان فارسی و تحمیل وحدت ملی در ایران که وطن مشترک زبان می
وقتی همه ایرانیان است، می باشد.

هشتم : این یادداشت کلی برای چاپ در آغازه هر یک از نشریات این بنیاد نوشته شده است.

دکتر محمود افشار یزدی

آذرماه ۱۳۵۸ ه. ش.

مستطاب

تکلمه سوم

گفتی که با بودجه این موقوفات طبع و توزیع میشود باید کاملاً منطبق با نیت واقف و هدف و مقاصد باشد اگر چه اینها
مجموعه فائده نیکه بقلم واقف منتشر شده و یا می شود صد در صد این مطابقت اندازد و بسبب اینست که واقف قصد چاپ کتابها
با مال خود داشته ولی زمانیکه دارایی خود را وقف عام مخصوصاً برای انتشارات کتب تاریخی و ادبی نمود چاپ کتب خود
درهم که دارای همین جنبه است به عهده بنیاد واگذار کرد.

اما این مجوز آن نیست که تا لیفات بگیرد بهم از هر نوع که باشد و برسد چاپ نماید کتب نظم و نثری از کتب مشکان یا سینه گان
با بودجه آن چاپ خواهد شد که هدف غالبی واقف آنکه ترویج زبان رسمی و تکلیف وحدت ملی ایران است با برداشته گفتی که بوی
از نامه گیرائی و جدالی علمی و حکایت از درج زبانهای خارجی به قصد تصنیف بان رسمی و دیگر چیزهای تفرقه آمیز در
سیاستهای فتنه انگیز داشته باشد نباید با بودجه این موقوفات طبع و توزیع شود.

نکته دیگر آنکه چون شاید برای چاپ کتب و فریبگ نشان فارسی که دایره مانند بیسی. انسیکلوپدی باشد و تاریخ کامل
ایران که در اقیانوس با و در هر چند بیشتر دارد و در آمد ما بیانه بنیاد و کفاف فرج آنها را ندیده می توان با اندوختن با یکی این موقوفات چاپ
نمود به بشره آنکه اجازه واقف در زمان حیات موافقت شورای تویست بعد از مدت یا هر کس در شکلی که قانوناً مقرر است
در تکلمه دوم یاد داشته واقف منتشره در جلد سوم اتفاق نامه مجلتهم که کتب رسالاتی که با بودجه این موقوفات چاپ
میشود باید منتشره باشد از تحریرات سیاسی مخصوصاً آورده نباشد به غرض سیاسی خارجی رفاقت پرده پیش تاریخ ادبی ایران
شناسی... و در پایان آن تکلمه افزودیم بهیم داشتیم که مبادا چنین رسالاتی سالها بعد از ما نخواستند و ندانستند و پس از آن
بیاورد چاپ شود پس لازم بود که در این یادداشت تذکری داده شود... عهده مخاطب این یادداشتها بنیاد موقوفات خود
است نه مؤسسات انتشاراتی دیگر که هر یک در شش خاص خود را دارد و ما غایتی در کار آنها نداریم.

تا زمانی که نویسنده این موقوفه است و فرزندانشند من ابرج افسار که به روز نویسنده کی کاملاً آگاه میباشد سرپرست است
این بنیاد است موجهی برای مگرانی نخواهد بود بعد از ما هم امید است که این دسترس را بداید. ان شاء الله. اردیبهشت ۱۳۲۰

تکلیف و تبصره

با درشت آفتابنده در پیش از در گذشت ۱۳۱۰ هجری قمری و ۱۳۱۰ هجری شمسی

کتاب نظم و نظمی از گذشتگان بآیندگان که با سرایه دور آمد این بنیاد چاپ و توزیع میشود باید منطبق با نیت آفتابنده
و قضا باشد و هرگز زبان ری و قطر این زبان و حکیم وحدت علی و تمامیت کشور ایران باشد و بولی از نا محیا کربالی و جدا
طلبی نندد. حمایت و ترویج از هجرتی محلی و زبانهای خارجی به قصد تضعیف بان فارسی دری نکند. خلاصه آنکه این کتابها
رسالات باید منزه باشد از دشمنای نفوذ آمیز و سیاستهایی فتنه انگیز چه بطور مرمر و چه طبعی مخصوصاً نباید آلوده باشد
به اغراض سیاسی خارجی در لغات پژوهش تاریخی. پژوهی با ادبی و فرسنگی و ایران شناسی.

کتاب تاریخی ادبی، عالمانه، خارجی که از عربی و ترکی و فرنگی و روس به فارسی ترجمه میشود اگر دارای هر دو جنبه از سواد
زبان باشد باید قسمت سواد آتینا ترجمه شود. قسمت بان بخش اگر ترجمه شود باید به قصد مبارزه و مقابله عالمانه با آن باشد
چنانچه از یاد گرفته منطقی مکن است منزه باشد. شائسته و سومی گری این بنیاد و انتشاراتش باید در هر حال از بدو و تاثر
پرهیز کند. بگفته نظامی کجوری: چو توان هستی اوج کردی دروغی انبیا بیخ کنی

بازی چاپ انتشار کتب رسالات تنها بزمین و حق الزجر فیضیو اسپیم بلکه بسبب اجمیت فوق العاده سود مند بودن کتابها
جایزه نیز همبر و انیم. این بنیاد در چاپ انتشار کتابهای خود بطور مسلم ضرر مادی آرد و زیرا اکثر ارزش تمام شدن. از
کافه چاپ و غیره. از راه فروش آرد و آرد. شاید بعضی تصور کنند که کار ما شبیه به معاملت مرموم ملاحظه این باشد که نظم
مغز مغزیدان اعی و دشمنی می نیست و رنگ می کرد و می فروخت یک شایه عقیده ما بر اینست که اگر در این بنیاد ضرر مادی
و مالی می کنیم سود منوی که متصور ماست می بریم. آن ایکنه عقیده خود را که ترویج زبان دری و حکیم وحدت علی و تمامیت ملی
ایران است. داغ می هم. این زبان از حساب مصارف و تلف در راه آید. آله. و در فنی خود محسوب می آید.

برای اطلاعات و توضیحات بیشتر لطفاً به شکل مقرر شده در رابطه ای کتابهای این بنیاد که اضافات و تقاضای تمالی که با هم

دارد توجه فرمائید.

دکتر محمد حسن افشار

آذر ۱۳۱۲

مقررات مربوط به جایزه های ادبی و تاریخی

ماده ۳۴ و قشانه اول

چنانچه درآمد موقوفات به مقدار قابل اغراض باید واقف یا شورای تالیستی تواند علاوه بر تالیف و ترجمه و چاپ کتب مبلغی از آن را تخصیص به جوایز برای تشویق دانشمندان، دانش پژوهان، نویسندگان و شاعران بدهند، بالاخص برای بهترین نویسندگان و شاعران در مجله آینده، بنا بر این باید شعرا و نویسندگان را به سرودن اشعار و تصنیف قطعات نظم و نثر علمی و ملی و اجتماعی، طرح اقتراعات و مسابقات داد و دادن جوایز از درآمد موقوفات تشویق و ترغیب نمود، تشخیص این امور در زمان حیات با واقف است که با مشورت دوستان مطلع خود انجام می دهد پس با نیت شش نفره است که دو سوم از متولیان و یک سوم از نیت یره شرکت مطبوعاتی آینده یا برکس را که آنها و اینها به جای شان معین کنند، مرکب خواهد بود.

ماده ۵ و قشانه پنجم

بسیب انتقال شرکت مطبوعاتی آینده آنچه در مورد تشخیص امور مربوط به بان جوایز طبق ماده ۳۴ و قشانه اول مندرج در ماده ۳۷ به عهده آن شرکت محال بوده از میان رفته و انجام آن امور منحصراً به عهده واقف پس شورای تالیستی است که می تواند از اهل بصیرت یاری بخواهند.

یادداشت واقف

جوایز جوایزی که در این موقوفات تعیین شده نیز مانند سایر امور آن پیرامون هدف آن است تکمیل وحدت ملی و وسیله زبان فارسی یعنی کتب و رسالات و مقالات و اشعار که در پیرامون این هدف نوشته شود، خواه به زبان فارسی، خواه به زبانهای دیگر، خواه به وسیله ایرانیان، باطل دیگر خواه در خود ایران، خواه در خارج می تواند نامزد دریافت جایزه گردد و برای این کار آیین نامه ای باید تهیه شود، اجمالاً اصول آن را یادداشت می کنم.

کراس ۷۸/۸/۱۹

جایزه‌های داده شده و تاریخ اهدای آنها

دانشمند هندی، استاد بازنشسته دانشگاه علیکیره (هندوستان)	دکتر تیر احمد	۱۳۶۹	۱
دانشمند ایرانی، استاد بازنشسته دانشگاه فردوسی (مشهد)	دکتر غلامحسین یوسنی	۱۳۶۹	۲
دانشمند مصری، تخصص ادبیات فارسی، استاد دانشگاه صین شمس (قاهره)	دکتر امین عبدالمجید بوی	۱۳۶۹	۳
دانشمند ایرانی، از مؤسسه لغتنامه دهخدا	دکتر سید محمد دبیرستانی	۱۳۷۰	۴
دانشمند پاکستانی، استاد بازنشسته دانشگاه پنجاب (لاهور)	دکتر نظور الدین احمد	۱۳۷۰	۵
دانشمند چینی، استاد و رئیس بخش فارسی دانشگاه پکن (چین)	جان جون نین	۱۳۷۵	۶
دانشمند تاجیکستانی، استاد و تخصص ادبیات فارسی (دوشنبه، تاجیکستان)	دکتر کمال الدین عینی	۱۳۷۷	۷
دانشمند ایرانی، استاد بازنشسته دانشگاه تهران	دکتر منوچهر ستوده	۱۳۷۹	۸
دانشمند ایرانی، استاد بازنشسته دانشگاه تهران	دکتر عبدالحسین زرتین کوب	۱۳۸۲	۹
دانشمند انگلیسی، استاد بازنشسته دانشگاه پنپتر، عضو آکادمی بریتانیا (انگلستان)	کلینفورد اد موند باورث	۱۳۸۲	۱۰
مختصرای نامور ایرانی	فریدون شیری	۱۳۸۲	۱۱
دانشمند ژاپنی، استاد ممتاز دانشگاه مطالعات خارجی توکیو (ژاپن)	تسونه نو کوریاناگی	۱۳۸۲	۱۲
دانشمند امریکایی، استاد پیشین ایرانی‌شناسی دانشگاه هاروارد (امریکا)	پرفور رید چارو فرای	۱۳۸۳	۱۳
دانشمند هلندی، استاد پیشین زبان فارسی دانشگاه لیدن (هلند)	اناس دو بروین	۱۳۸۵	۱۴
دانشمند افغانستانی، پژوهشگر و مصحح متون عرفانی	نجیب بایل حروی	۱۳۸۶	۱۵

دانشمند فرانسوی، استاد پیشین دانشگاه پاریس (فرانسه)	شارل هنری دو فوشه کور	۱۳۸۶	۱۶
دانشمند ایرانی، استاد بازنشسته دانشگاه تهران	دکتر بدرالزمان قریب	۱۳۸۷	۱۷
دانشمند اطرشی، استاد دانشگاههای آلمان و اطریش	دکتر برت. ک. فراکنر	۱۳۸۹	۱۸
دانشمند و کتابشناس ایرانی	احمد مسنرزی	۱۳۹۰	۱۹
دانشمند ایرانشناس ایتالیایی	پروفور آنجلو میکله په مونه	۱۳۹۰	۲۰
دانشمند ایرانی	استاد احمد اقداری	۱۳۹۲	۲۱
دانشمند ایرانی	دکتر محمد علی موحد	۱۳۹۳	۲۲

فهرست مطالب

۳	پیش‌گفتار مصحح
۱	مقدمه مؤلف
۹	باب اول، در الف
۹۵	باب دوم، در با
۱۲۳	باب سیوم، در تا
۱۵۹	باب چهارم، در ثا
۱۶۵	باب پنجم، در جیم
۱۸۵	باب ششم، در حرف حا
۲۰۳	باب هفتم، در خا
۲۲۳	باب هشتم، در دال
۲۴۱	باب نهم، در ذال
۲۴۷	باب دهم، در راء
۲۶۷	باب یازدهم، در زاء
۲۷۹	باب دوازدهم، در سین
۳۰۷	باب سیزدهم، فی الشین
۳۲۷	باب چهاردهم، در صاد
۳۳۹	باب پانزدهم، فی الضاد
۳۴۵	باب شانزدهم، فی الطاء
۳۵۵	باب هفدهم، فی الظاء
۳۵۹	باب هژدهم، فی العین

- باب نوزدهم، باب الغين ٣٨١
- باب بيستم، في الفاء ٣٩٣
- باب بيست و يكم، في القاف ٤٠٩
- باب بيست و دوم، باب الكاف ٤٢٧
- باب بيست و سوم، باب اللام ٤٥١
- باب بيست و چهارم، في الميم ٤٦٣
- باب بيست و پنجم، في النون ٥١٥
- باب بيست و ششم، في الواو ٥٣٥
- باب بيست و هفتم، في الهاء ٥٤٧
- باب بيست و هشتم، في الياء ٥٥٩

بسم الله الرحمن الرحيم

بحرالفضایل فی منافع الافاضل، فرهنگی است فارسی به فارسی تألیف افضل الدین محمد بن قوام بن رستم بن احمد بن محمود بدر خزانه‌ای بکری^۱ بلخی که آن را در سال ۷۹۵ هجری قمری نوشته است.

متأسفانه این فرهنگ با وجود قدمتی که دارد کمتر شناخته شده است. بر فرهنگهای بعد از خود چندان تأثیری نداشته و در منابع کتاب‌شناختی معرفی نشده و تاکنون بیش از شش نسخه خطی از آن شناخته نشده است. تنها موردی که به طور مستوفی درباره او و اثرش مطلبی نوشته شده فرهنگهای فارسی استاد مکرم جناب آقای دکتر سید محمد دبیرسیاقی است. ایشان مرقوم فرموده‌اند:

«بحرالفضایل فی منافع الافاضل تألیف افضل الدین محمد بن قوام بن رستم بن احمد بن محمود بدر خزانه‌ای بلخی کره‌ای. همین مؤلف شارح مخزن الاسرار نظامی (در ۷۹۵ ه. ق) و نیز شارح اسکندرنامه نظامی است.

آقای نذیر احمد در مقدمه خود بر فرهنگ قواس^۲ تألیف بحرالفضایل را در ۸۳۷ هجری نوشته اما مأخذ آن را به دست نداده‌اند که با توجه به تاریخ تألیف شرح مخزن الاسرار جای تأمل دارد.

نسخه‌ای از این کتاب در کتابخانه آصفیه حیدرآباد دکن (زیر شماره ۸۷

۱. از میان پنج نسخه خطی اساس این چاپ فقط یک نسخه به جای «بکری» «کره» آورده که همین نقل مرحوم سعید نفیسی و آقای نذیر احمد و دکتر سید محمد دبیرسیاقی را به اشتباه انداخته و او را «کره‌ای» قلمداد فرموده‌اند.
۲. چاپ بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ص ۱.

مشمول بر ۷۲ ورق) هست اما ناقص است و تالفت «کودن» در حرف کاف بیشتر ندارد. آخرین باب آن هم شامل کلمات هندی است که غالباً در شاعری آن زمان به کار بوده است ولی ظاهراً این باب مربوط به بحرالفضایل نیست و چیز دیگری است. نسخه تاریخ تحریر هم ندارد.^۱ این نسخه ظاهراً زمانی در دست مرحوم داعی الاسلام مولف فرهنگ نظام نیز بوده است.^۲

نسخه‌ای به نام بحرالفضایل در کتابخانه مؤسسه لغت نامه دهخدا هست که در ماه صفر سال ۱۲۵۳ هجری در شهر کرمانشاهان توسط احمد علی علی آبادی برای حاج میرزا آقا قزوینی نوشته شده است. در پایان کتاب نوشته اند: «یکصد و ده ورق است» اما نسخه هشتاد و نه ورق بیشتر ندارد و به تقریب در هر صفحه چهل و پنج لغت نوشته شده است بنابراین حدود هفت تا هفت هزار و پانصد لغت در آن ثبت و به اختصار شرح و معنی شده است. ترتیب لغات این فرهنگ بر اساس حرف اول و دوم است. لغات آن اعم است از عربی و فارسی و ترکی. ترکیبات و مصادر و گاه ترکیبات فعلی هم دارد. کلمات - خاصه کلمات تازی - را گاهگاه ضبط کرده است، یعنی زیر و زیر بر آنها نهاده. کتاب مقدمه ندارد^۳ و در آغاز زیر بسم الله الرحمن الرحیم فقط نوشته شده است: «بحرالفضایل».

به عنوان نمونه چند لغت از نسخه کتابخانه مؤسسه لغت نامه دهخدا نقل می شود. شرح لغات، طبق معمول برخی از نسخه‌ها بخصوص نسخه فرهنگهای شاخه آسیای صغیر همه جا زیر لغت آمده است:

الله = اسم خدای و مجمع صفات.

اله = قادر بر همه چیز، و منزّه از عیبها.

اب = پدر.

آباء = پدران. ج آب.

ابا = نان خورش.

آب دندان = ضعیف و زبون را گویند.

۱. فرهنگ نویسی فارسی در هند و پاکستان. تألیف شهریار تقوی، ص ۵۸، چاپ سال ۱۳۴۱ ه. ش.
 ۲. مقدمه فرهنگ نظام، مجلد پنجم.
 ۳. البته نسخه مؤسسه لغت نامه دهخدا مقدمه ندارد.

ابراز = ظاهر کردن.

ابرام = سختی، و سخت تافتن.

ابراص = پیس کردن.

بر دست گیرم = یعنی تمام کنم، و دست گیرم، و به دست آرم.

بردع = نام شهری است. بردار هم گویند.

پردل = بادل، و جوانمرد، و دلیر.

پردگی = پرده دار.

یل = مرد تیغزن، پهلوان.

یلک = کلاه پادشاهان، و جعد موی که پادشاهان دارند.

یلبوب = درخت خشخاش.

یرمق = درم.

یلmq = قبا.

یلمه = بند قبا.

لغت «کودن» به معنی کندطبع که آخرین لغتِ نسخهٔ آصفیه است در این نسخه نیست و شرح لغات «انیس» و «رستخیز» و «عاد» و «قیاس» نیز که دکتر شهریار نقوی در کتاب خود نقل کرده با شرح مندرج در این نسخه تفاوت دارد و از این تفاوتها این حدس قوت می‌گیرد که احتمالاً این دو نسخه هرکدام کتابی جداگانه باشند.^۱

استاد فقید سعید نفیسی ضمن شمردن فرهنگهای فارسی از بحرالفضایل نام برده و مؤلف آن را «محمد بن قوام البلخی الکرتی» و سال تألیف آن را «حدود ۷۹۵ هـ ق) ذکر فرموده‌اند.^۲

استاد مکرم جناب آقای دکتر علی اشرف صادقی - که این کتاب به ایشان اهدا شده است - راجع به بحرالفضایل مرقوم فرموده‌اند: «از قرن هشتم فرهنگ دیگری به نام بحرالفضایل از محمد بن قوام (تألیف شده در ۷۹۵ ق) وجود دارد که هنوز

۱. فرهنگهای فارسی، تألیف دکتر سید محمد دبیرسیاقی، انتشارات اسپرک، ۱۳۶۸، ص ۴۹ تا ۵۱.

۲. مقدمهٔ لغت نامهٔ دهخدا، ص ۱۸۳.

چاپ نشده است و جا دارد دوستان جوان ماکه به امر لغت توجه دارند نسخه‌های آن را گرفته و با حواشی و توضیحات تصحیح کنند.^۱

بکری در این فرهنگ به دو کتاب اشاره می‌کند که از آنها در تألیف بحرالفضایل سود جسته که عبارتند از: *فرهنگنامه اسدی طوسی*^۲ و *مقامات حریری*^۳.

مؤلف به غیر از بحرالفضایل سه کتاب دیگر دارد که استاد دکتر دبیرسیاقی به دوتای آنها اشاره فرموده‌اند و مؤلف به کتاب سوم خود در همین فرهنگ اشاره کرده است. کتابهای او عبارتند از شرح مخزن الاسرار نظامی، شرح اسکندرنامه نظامی و جواهرالمعادن. هیچ‌کدام از این چهار کتاب نه در الذریعه و نه در کشف الظنون معرفی نشده‌اند. مؤلف در همین بحرالفضایل می‌نویسد: «اما صنایع و بدایع و بحور و اوزان اشعار به سبب آن که در کتاب جواهرالمعادن مشرح و مفصل گفته شده است در این کتاب ذکر کرده نشد».^۴

بحرالفضایل در دو بخش تألیف شده: بخش اول در بیست و هشت باب است و هر حرف در یک باب به ترتیب حروف آغاز واژه‌ها، بخش دوم در چهار باب و سی و شش فصل است در ابواب مختلفه از اصطلاحات و واژه‌ها. فعلاً بنده بخش اول این کتاب را تصحیح کرده‌ام.

از بحرالفضائل فهرستهای نسخه‌های خطی چاپ شده کلاً شش نسخه در دنیا نشان داده‌اند که بخش دوم فقط در یک نسخه (موزه ملی، شماره ۴۳۲۲) هست. این ناتوان برای تصحیح بخش اول از عکس پنج نسخه بهره‌مند بوده‌ام که عبارتند از:

۱- نسخه شماره ۵۲۲۸ کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، از اول و آخر کامل است. خط آن نستعلیق و کاتب آن عبدالقادر عرف ملامیران بن ملا

۱. فرهنگ‌نویسی در شبه قاره، املاء دکتر علی‌اشرف صادقی، تنظیم سرکار خانم سهیلا یوسفی، گزارش میراث، دوره دوم، سال هفتم، شماره یکم و دوم، فروردین - تیرماه ۱۳۹۲، ص ۱۴۷ - ۱۵۰. خوشحالم که این دستور استاد توسط این جوان شصت و پنج ساله اجرا شد.

۲. ص ۲۰۱ چاپ حاضر. ۳. ص ۲۲۷ چاپ حاضر.

۴. کتاب حاضر، ص ۴.

عبدالرحمة است که آن را در سال چهل و یکم جلوس معلی برای بهیه کوبندرای نوشته است. این نسخه قدیمی ترین نسخه خطی موجود از این کتاب است. کاتب این نسخه سنی شدیداً متعصبی بوده که شیرین کاریهایش را در پاورقی‌ها نمایانده‌ام. رمز این نسخه «ب» است.

۲- نسخه‌ای است که به شماره ادبیات ۵۱۱۷ در کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران موجود است. این نسخه در ۱۳۴ برگ ۱۳ سطری در قرون نهم یا دهم کتابت شده و چون از آخر ناقص است تاریخ و نام کاتب ندارد. خط آن نسخ است و در حرف سنباده تمام می‌شود. بعد از نسخه ۵۲۲۸ این نسخه قدیمی ترین است. رمز این نسخه «الف» می‌باشد.

۳- نسخه شماره ۳۲۶۹ کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران است و در ۱۶۷ برگ ۱۲ سطری روی کاغذ فرنگی کتابت شده است. این نسخه هم از اول و هم از آخر ناقص است و در لغت مرشح (ص ۴۷۷ کتاب حاضر) پایان می‌پذیرد. رمز این نسخه «ج» است. خطبه را ندارد و بعد از بسم الله الرحمن الرحیم متن شروع می‌شود.

۴- نسخه کتابخانه مؤسسه لغت نامه دهخدا، خطبه را ندارد ولی از اول و آخر کامل می‌باشد. خط آن نستعلیق است و در صفر ۱۲۵۳ در دارالدوله کرمانشهان برای حاج میرزا آقای قزوینی کتابت شده است. در سراسر کتاب جابه‌جا افتادگی دارد که همه را مشخص کرده‌ام. رمز این نسخه «د» است.

۵- نسخه شماره ۴۳۲۲ موزه ملی ایران که فیلم آن به شماره ۱۶۷۰ ف در کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران موجود است. خط این نسخه نستعلیق و کاتب آن محمد سعید قلیچ لی آتائی در ۱۰۲۸ هجری قمری برای سیف‌الدین ندرمیرزای ولغائی در ۳۱۳ صفحه کتابت شده است. رمز این نسخه «س» است. یک به یک مدخلها را با لغت نامه دهخدا مقابله کردم. اگر مدخلی در آن لغت نامه نیامده بود یا اگر یکی از معانی لغت در آن کتاب نبود در پاورقی اشاره کردم. این کار نه به آن خاطر بود که خدای ناکرده تصور بدی به خاطر خواننده رسوخ کند بلکه به این منظور این کار را کردم تا اگر فرهنگ‌نویسانی در آینده

بخواهند با تألیف فرهنگ جدیدی کار مرحوم دهخدا و همکاران عزیزش را کامل کنند کارشان راحت تر باشد. بیست و پنج سالی هم که در مؤسسه لغت‌نامه دهخدا خدمتگزار بودم بارها و بارها این مطلب را به استادانم شادروان دکتر سید جعفر شهیدی و استاد فرزانه دکتر سید محمد دبیرسیاقی پیشنهاد می‌کردم که آیا بهتر نیست به جای تألیف لغت‌نامه جدیدی هر ساله ذیلی بر لغت‌نامه دهخدا نوشته شود و لغات فوت شده به آن کتاب افزوده شود؟ اما چون صلاح مملکت خویش خسروان دانند آنچه البته به جایی نرسید فریاد بنده بود.

درود می‌فرستم به روان پاک دکتر محمود افشار یزدی بنیانگذار موقوفات دکتر محمود افشار یزدی و فرزند فقیدش استاد ایرج افشار که تا آخر عمر راه پدر را در احیای آثار گران‌قدر ایران پیمود، و آرزوی سلامتی دارم برای کسانی که آن راه را همچنان ادامه می‌دهند. استاد مکرم جناب آقای دکتر مصطفی محقق داماد و هیأت محترم گزینش کتاب و مجریان بزرگوار آن موقوفات خصوصاً دوست بسیار عزیز فاضلم آقای کریم اصفهانیان که نتیجه تلاشهایشان چاپ بیش از صد و هشتاد جلد کتاب وزین شده است و این انتشارات جزء یکی از مؤسسات فرهنگی آبرومند درآمده است.

زیبائی حروفچینی این کتاب نتیجه تجربه شصت ساله آقای بیوک رضائی است. از ایشان و فرزند عزیزشان صمیمانه سپاسگزارم. از همسر عزیزم بانو شهرزاد سپاهیان هم بابت ایجاد فضای آرامی که برایم فراهم آورده سپاسگزارم.

میرهاشم محدث

تهران، هشتم مهرماه ۱۳۹۴

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 حمد و ستایش از مرصع است از کلام و بیان و در این
 نوعت و بیان از بیست و مختلفه و لغات مشهوره
 او را آنگاه گویند و مستحکم قیاس هر واحد است و آنکه
 طبع و هوام و حیثیات و سوام و در شوا هو و ادق
 بحار و اعشاش و اوکار و اجاجات از وی جویند
 و نباتات اشجار و مهمل و قفار و حیطان و
 و معدن و اجار و سببها و گویند و اینست
 از کتب هر کس که از اینست و هر کس که بیست و سه
 از کتب من لا عقل یعمده و لا تصور الاوقام و انکار

همزان اصغیا مصطفی علیه الصلوات و افضلها
 من النجوات اکملها سلطان ممالک رسالت
 طغراء صغیرة جلالت کلک از صفتش زیان برید
 نه بحر کلک و جکید و تحف و هدایا و درعا و سلا
 بر صواب کرام و مستایح عظام و تبع سابعین و
 مقتدران دین بر صنوان الله علیهم اجمعین و ائمه
 حسین کوید بر بجهین مائده قصبا و جرحه نوش
 بلغاء منابج مصنفان محقق و مؤلفان مدقق
 که معانی لطیف را بغزال فکر نیز درواز طبع انکیز
 مجرعات بدیع محمد بن قوام بن رستم بن احمد
 محمود بدخرا متا بلخی المعروف بیکری عفر الله
 ولوالدیه واحسن الیهما والیدجون دیدم احسن
 اصنفان و مؤلفان در تالیف و تصانیف مقدم

حمد و سپاس مرقدی که طایفه اناس در نعمت این
 باب نه مختلفه لغات است نوعه وراثتا گویند که
 مرواخذی را که طووز و دام و حیث بیان سوام در شوا
 واقعا ربحار و اعشاش و اوکار جاجات از وی جو
 و نبات و اشجار و رزل و قفار و حیطان و یاز و مدرواجا

تسبیح او گویند است	بشکرش هر کلوخی را ز با
در وقت حاجت	تبارک الله من لا یحضره
کمال تصور و الا و هام	عقل برین کنج نزار و